

ODRAZ DEKLARACIJE U RJEČNIKU DVIJU MATICA – NOVI POGLED

Vlatka Štimac

U proljeće 1967. jezična je politika šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća iznjedrila Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika – najvažniji jezični dokument toga doba i jedan od najvažnijih dokumenata u povijesti hrvatskoga standardnog jezika. Njezino se objavljivanje formalno smatra uvodom u Hrvatsko proljeće. Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika i Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, u izdanju Matice hrvatske i Matice srpske, izazvali su mnoge sukobe i polemike oko jezičnih i leksikografskih pitanja. U članku će se na konkretnim primjerima istražiti i analizirati kako je jezično pitanje toga doba utjecalo na odabir natuknica u hrvatskome dijelu rječnika dviju Matice te na njihovu leksikografsku obradbu, s osobitim obzirom na leksikografske razine. Istraživanje se provodi uzimajući u obzir pojedinačne primjere modno-odjevnoga nazivlja.¹

Uvod

Prethodna je godina (2017.) bila u znaku Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika koja je obilježila svojih pedeset godina postojanja: mnoga su događanja, skupovi i članci njoj bili posvećeni. O društveno-političkom ozračju koje je dovelo do ideje izrade rječnika dviju Matice, a nakon sukoba hrvatskih i srpskih jezikoslovaca oko njegove koncepcije i do obustave rada na Rječniku s hrvatske strane (1970.), podosta je toga rečeno, a ponajmanje o stručnoleksikografskoj naravi Rječnika. Premda je Stjepan Babić u posebnom izdanju časopisa *Kritika* pod nazivom *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata* rekao kako je „i najgori rječnik bolji nego nikakav, a ni najbolji ne može biti bez prigovora!“² brojni su prigovori što su ih hrvatski intelektualci, mahom jezikoslovci, uputili rječniku Matice hrvatske, povezani s njegovom koncepcijom, odnosno činjenicom da je to *rječnik s tezom*. Taj rječnik rađen je s

„posebnim nastojanjem da pokaže kako je hrvatskosrpski jezik potpuno jedinstven, to jest da među varijantama nema nikakvih posebnih razlika, a ako ih i ima – beznačajne su.“³

Stoga se u Rječniku neki podatci ne iznose, a iznose se oni koji stvarnost prikazuju što povoljnijom za unaprijed određenu tezu. U drugome će se dijelu ovoga članka obratiti pozornost na odabir rječničkoga izvora te na samo neke nedostatke i neujednačenosti pojedinih rječničkih razina – ponajprije u definicijama (opisima značenja)

¹ Skraćena inačica članka pripremljena je za Međunarodni znanstveni skup Zadarski filološki dani 7 održan u Zadru i Biogradu u rujnu 2017.

² Stjepan Babić, 1969., *O rječniku Matice hrvatske, Posebno izdanje časopisa Kritika (Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata)*, sv. 1., str. 25. – 40.

³ Isto: Babić, 1969.: 25.

i načinu obradbe nazivlja, s osobitim obzirom na pojedinačne primjere modno-odjevnih naziva. Upravo bi se to nazivlje, zbog brzine kojom u skladu s jezičnim potrebama nastaje, značenjske promjene (*posuvremenjivanje značenja*) – pravodobno leksikografski moralo i registrirati, odnosno ažurirati. Iz toga će se sa sigurnošću moći potvrditi dvoje: (1) da izvori, odnosno izvor na kojemu se rječnik dviju Matica zasniva ne bilježi mnoge riječi hrvatskoga općeg leksika, akmol nazive; izvor dakle nije dovoljno velik i reprezentativan te da (2) odabir natuknica, njihove definicije te značenjska (ne)raslojenost ne slijede spoznaje suvremene metaleksikografije i semantike, već im je jedini cilj praćenje ideje *rječnika s tezom*.

Društveno-političko ozračje u doba Deklaracije i Rječnika

Polemičke rasprave između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca zahuktale šezdesetih godina 20. st. i prethodeće donošenju Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika – prouzročene su tumačenjem Novosadskoga dogovora iz 1954. godine, odnosno njegovih učinaka na standardnojezičnu praksu. Iz toga dogovora proistječe i ideja o izradi zajedničkoga rječnika kada su donesene stavke o tome kakav on treba biti te kako treba biti iskorišteno „cjelokupno rječničko blago našega jezika“.⁴ Kada je potkraj 1967. izašao Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika u izdanju Matice hrvatske (Zagreb – Novi Sad, na latinici) i Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske (Novi Sad – Zagreb, ćirilica), uz pravopis, objavljen 1960. kao Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom (latinica) te Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika sa pravopisnim rečnikom (ćirilica) – ostvarili su se novosadski zaključci kojima je predviđena i izrada zajedničkoga nazivlja. Temeljni je spor vođen oko naravi književnoga jezika koji je u novosadskim zaključcima opisan kao „jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i jekavskim“.⁵ Naime, i prije Petoga kongresa jugoslavenskih slavista, održanog u Sarajevu 1965., hrvatski su jezikoslovci, iznimno glavni predstavnik u provođenju i tumačenju novosadskih zaključaka Ljudevit Jonke – tvrdili da *hrvatskosrpski književni jezik* nije jedinstven, već ima hrvatsku i srpsku varijantu koje su punopravne po svojemu podrijetlu, razvoju i ulozi te imaju sve osnovne sastavnice književnoga jezika.⁶ Takvim je gledištima oblikovana hrvatska jezičnopolitička platforma s koje će se polaziti u daljnje sporove i pregovore u vezi „s postojanjem i položajem varijanata“ te je za njih Jonke u Telegramu zatražio institucijsku potporu.⁷ Ključne

⁴ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika (Predgovor), Knjiga prva, A–F, 1967., Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad, str. 8.

⁵ Tekst novosadskih zaključaka citira se prema Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom, 1960.

⁶ Ljudevit Jonke, 1961., Otkuda dvije varijante, Telegram, 17. 11. 1961., str. 2.

⁷ Ljudevit Jonke, 1966., U čemu je bit spora. U povodu članka Đorda S. Rašovića „Nepotrební alarmi i pozivanje na ustavna načela“, Telegram, 1. 4. 1966., str. 2.

teze, kojima su institucije potporu i dale, jesu: kako je neosporiva činjenica da hrvatsko-srpski književni jezik postoji u dvjema varijantama koje su nastale oko kulturnih središta Hrvata i Srba; pitanje o postojanju i položaju varijanata nije samo jezikoslovno, nego je nužno i političko pitanje; svaki narod ima pravo samostalno i prirodno razvijati svoju varijantu; svaka varijanta ima pitanja koja se odnose samo na nju i koja se samo u okviru nje mogu rješavati; o pitanjima književnih jezika ne može se odlučivati majoritetno, nikakvim dogovorima i glasanjima ne može se jednoj strani nešto nametnuti što ona sama dobrovoljno ne prihvaća; unitarističke težnje očituju su u nastojanjima da se cjelokupnom području hrvatskosrpskog jezika nametne jedinstvena norma i samo jedna terminološka, leksička, sintaktička i pravopisna varijanta.⁸ Objavljivanje izjava 1966., zapravo manifestnih tekstova potpisnici kojih su tri hrvatske kulturne i znanstvene institucije,⁹ svojevrsna je najava Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika objavljene u proljeće 1967. Tim sporom, što se razbuktao objavljivanjem Deklaracije i izlaskom iz tiska prvih dvaju svezaka Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika potkraj 1967., obilježuje se početak Hrvatskoga proljeća. Prijelomno značenje koje se pridaje Deklaraciji potvrda je važnosti jezičnog pitanja, a prezentiranje vlastitoga jezika kao zasebnoga često je moćnom strategijom borbe za neovisnost i suverenost. Značenje Deklaracije i žestina reakcija koju je prouzročila može jedino biti shvaćeno u povijesnome kontekstu nacionalnih pokreta kojima je jezik iznimno važnom razlikovnom značajkom i legitimacijom posebnoga nacionalnog identiteta.¹⁰ Potpisnici Deklaracije tražili su da se ustavnim propisom utvrdi ravnopravnost četiriju književnih jezika, a formalnopravno odbijanje Deklaracije utemeljeno je u njezinoj ideološkoj diskvalifikaciji. Pokazat će se ipak da će ustavne promjene, kada je o nazivu jezika riječ, znatnim dijelom udovoljiti zahtjevima u Deklaraciji, a da će Ustav SR Hrvatske iz 1974. afirmirati upravo naziv jezika u nazivu Deklaracije, politički osuđene 1967. godine.

Također su, nakon sloma Hrvatskoga proljeća, protivnici jezične politike zasnovane na Novosadskome dogovoru bili ideološki diskvalificirani te se više nije mogao stvoriti dovoljno snažan politički pritisak da ih se obveže na provedbu novosadskih zaključaka. Nije više bilo moguće da hrvatski i srpski jezikoslovci zajednički rade na „jedinstvenome književnom jeziku“, koji će jedni nazivati hrvatskosrpski, a drugi srpskohrvatski, to jest da izrađuju normativne priručnike, na latinici i ijekavici, odnosno na ćirilici i ekavici, namijenjene četirima republikama (Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori). Hrvatski jezikoslovci uspjeli su ne sudjelovati u normiranju „zajedničkoga književnoga jezika“, a na primjeru pravopisa pokazalo

⁸ Prema: Krešimir Mićanović, 2012., Jezična politika s kraja 60-ih i s početka 70-ih: u procijepu između autonomije i centralizma, u zborniku Hrvatsko proljeće 40 godina poslije, urednik: Tvrtko Jakovina, str. 271. – 290.

⁹ Više o tome vidi: časopis Jezik, 1966., br. 5., str. 129. – 133.

¹⁰ Prema: Mićanović, 2012., str. 275.

se da 1971. nisu uspjeli u onome što su htjeli – izboriti politički verificirano pravo da autonomno odlučuju o temeljnim standardnojezičnim pitanjima. Na godišnjoj skupštini Matice hrvatske u studenom 1970. njezin je dotadašnji predsjednik Iveković izvijestio o potpunoj obustavi rada na Rječniku, a novoizabrani predsjednik Jonke najavio da Matici ne preostaje drugo nego da se orijentira „na vlastite snage [...] koje treba da rješavaju pitanja hrvatskoga narodnog i književnog jezika autonomno“.¹¹ U priopćenju iz siječnja 1971. godine Matica hrvatska zaključuje da je Novosadski dogovor „u znatnoj mjeri zastario“ i da u njemu ne može „gledati pogodno sredstvo za rješavanje naših jezičnih pitanja“. Nakon tri mjeseca Upravni odbor Matice hrvatske odrekao se Novosadskog dogovora „smatrajući ga bespredmetnim i nevažećim jer ga je i povijesna zbilja već opovrgla, upravo kao i Bečki dogovor prije njega“.¹² U ožujku 1972. usvojeni su amandmani na Ustav SR Hrvatske, među njima i V. amandman, koji određuje da je u javnoj upotrebi „hrvatski književni jezik standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski jezik“, poslije ugrađen u Ustav SRH iz 1974. godine. U jezičnim odredbama Ustava SFRJ iz 1974. godine izbjegnute su pojedinačni nazivi jezika (koriste se formulacije poput „jezici naroda“, „jezici narodnosti“) te se (ne)jasno određuje da se „u oružanim snagama SFRJ može upotrebljavati jedan od jezika naroda Jugoslavije, a u njezinim dijelovima jezici naroda i narodnosti“.¹³

Rječnik dviju Matica: odabir izvora i obradba natuknica

Potkraj 1967. godine iz tiska su izišla, u izdanju Matice hrvatske i Matice srpske, prva dva sveska Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika (Zagreb – Novi Sad) i Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika (Novi Sad – Zagreb), izradu kojega je inicirala Matica srpska u proljeće 1954. godine i potvrđena petim zaključkom Novosadskog dogovora (Jonke, 1956.: 6.).¹⁴ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika (Zagreb – Novi Sad) izlazi u zagrebačkome i novosadskom izdanju. Zagrebačko je izdanje pisano ijekavski i tiskano latinicom, a novosadsko ekavski i ćirilicom. Navodi iz djela različitih pisaca ostavljeni su izvorno. Urednici su hrvatskoga dijela Rječnika Ljudevit Jonke, Mate Hraste, Stjepan Musulin, Pavle Rogić, Slavko Pavešić i Božidar Finka, a njegovi obrađivači Stjepan Musulin, Pavle Rogić, Josip Jedvaj, Stjepan Pavičić, Marijan Stojković i Sreten Živković. Uz pravopis, objavljen 1960. godine kao Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječ-

¹¹ Prema: Jonke, 1971., Hrvatski književni jezik danas, str. 93.

¹² Osnovni priručnici hrvatskoga jezika na temelju hrvatskih vrela. Izjava Matice hrvatske u povodu saopćenja Matice srpske. Jezik, 1971., br. 3., str. 72. – 74. i Izjava Matice hrvatske, Jezik, 1971., br. 5., str. 138.

¹³ Prema Ustavu iz 1963. u JNA se zapovijedanje, obuka i administracija odvijaju na srpskohrvatskome jeziku. Prema: Mićanović, 2012., str. 286. – 287.

¹⁴ Ljudevit Jonke, 1956., Rječnik suvremenoga književnog jezika, Jezik, br. 1., str. 4. – 9.

nikom (Zagreb – Novi Sad) i kao Pravopis srpskohrvatskoga književnoga jezika sa pravopisnim rečnikom (Novi Sad – Zagreb), objavljivanje dvaju svezaka Rječnika značilo je ostvarenje novosadskih zaključaka kojima je bila predviđena i izrada zajedničkog nazivlja „za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života“.¹⁵ Pokazat će se ipak da će izlazak Rječnika prouzročiti maratonski spor (ili mu dati zamaha) između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca, koji će prerasti u institucijski sukob dviju kulturnih ustanova ključnih za provođenje Novosadskog dogovora. Sukob će dovesti do toga da Matica hrvatska u promijenjenom političkom kontekstu odustane od daljnjeg rada na rječniku, a to će biti i najava njezina odricanja od Novosadskog dogovora. Rasprava o rječniku otvorena je manjom polemikom Ivana Raosa¹⁶ i Ljudevita Jonkea, jednog od urednika rječnika, nakon koje je slijedio niz osvrta i kritika u kojima su hrvatski kritičari pobrojili mnoge nedostatke, propuste i pogreške (Dalibor Brozović, Jeronim Šetka, Bratoljub Klaić, Karlo Kosor). Velik je dio kritičkih tekstova hrvatskih autora o Rječniku sabran i pretisnut u posebnom izdanju časopisa Kritika (Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata, svezak 1., 1969.). Jonke je također smatrao da su recenzenti „u koječemu pretjerali“, a da se preostale četiri knjige Rječnika mogu prirediti tako da se „uklone unitaristička zastranjivanja“.¹⁷ Činjenica jest da rječnik ima niz nedostataka i propusta stručnoga leksikografskoga karaktera, ali su važniji i mnogobrojniji, prema Brozoviću, oni koji proizlaze iz shvaćanja odnosa između varijanata standardnog jezika, koji se odnose na međuvarijantsku problematiku.¹⁸ Hrvatski kritičari smatraju da je rječnik rađen s posebnim ciljem da se dokaže kako je

„hrvatsko-srpski književni jezik potpuno jedinstven, to jest da među varijantama nema nikakvih razlika ili ako ima da su beznačajne“ (Babić, 1969.: 25.),

odnosno ustvrđuju da je

„rječnik žrtva tendencije da se umjetnim načinom, nasilno, idealistički i nenaučno prikrije opstojanje varijanata i da se mehanički djeluje prema njihovu uklanjanju“ (Brozović, 1969.: 19.).

Kritičari rječnika ne smatraju¹⁹ da je dovoljno reći

„da talas znači isto što i val, nego treba dodati da je talas u hrvatskoj varijanti pjesnička riječ s jakom stilskom vrijednosti, dok je u srpskoj obična riječ i stručni naziv“ (Katičić, 1969.: 147.).

¹⁵ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika (Predgovor), 1967., str. 8.

¹⁶ Više o tome: Ivan Raos, 1968., Bupni me, dragi, da čujem „bup“, Telegram, 16. 2. 1968., str. 2. i Ivan Raos, Nisam bupnuo već promislio, Telegram, 1. 3. 1968., str. 2.

¹⁷ Ljudevit Jonke, 1968., Naš jezik danas, Vjesnik, 3. 12. 1968., str. 8.

¹⁸ Prema: Dalibor Brozović, 1969., Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata, Posebno izdanje časopisa Kritika, sv. 2, 1969.

¹⁹ Usporedi: Radoslav Katičić, 1969., Riječ-dvije kritičarima moje kritike u „Kritici“, Kritika, 1969., br. 5, str. 140. – 147.

Odabir izvora (korpusa) veliki je problem hrvatskoga dijela Rječnika: izostale su riječi najvećih hrvatskih pisaca, mnogo rječničkoga blaga hrvatske književnosti i bogate hrvatske leksikografske tradicije nije ušlo u Rječnik. On ne zastupa djela starije hrvatske književnosti ni djela hrvatske književne štokavštine od 15. do 19. st. – temelji se isključivo na jeziku novijih pisaca (od 19. st. na ovamo), što u izradi rječnika nije uobičajeno. Jedan od najozbiljnijih prigovora Rječniku (Katičić) jest mišljenje da djela hrvatske književnosti nisu dovoljno ekscerptirana ili ekscerptiranjem nisu toliko obuhvaćena da bi se dobila potpuna slika njihova rječničkoga blaga. Zaobiđena su sva djela stare i novije hrvatske leksikografije, izostavljen je i sam Bogoslav Šulek, a preskočena su djela poput Mažuranićeva Pravno-povijesnog rječnika (premda je srpsko pravno nazivlje od 1926. do 1954. uzeto u obzir), Benešićev Rječnik, Šta je šta Ise Velikanovića, Kušarevo Narodno blago, ali i hrvatski prevoditelji poput Josipa Tabaka, primjerice. Zanimljivo da među riječima koje nisu ušle u rječnik ima dosta pomorskoga nazivlja potvrđenog u hrvatskih pisaca te su također mnogi regionalizmi označeni kao *provincijalizmi*, a jamačno su, potvrdama hrvatskih pisaca – manje provincijalni nego mnogi orijentalizmi koji se donose bez odrednica! Također, osim hrvatskoga književnoga i rječničkoga blaga, nisu iskoristene ni stečevine suvremene (meta)leksikografije, što se odražava u etimologijama koje su pogrješne ili nesustavne:²⁰ za *galant* stoji da je iz španjolskoga, a iz francuskoga je; za uzvik *bre* stoji da je turskoga podrijetla premda je grčkoga, o čemu svjedoči Škaljićev rječnik turcizama; riječi *gong*, *grabancijaš* i *gojzerice* nemaju oznake podrijetla, premda bi morale imati, a mnoge riječi (poput *gojzerica*) nemaju hrvatske istovrijednice (*okovanke*), što također svjedoči o provođenju načela *rječnika s tezom*. Mnoge strane riječi donose se samo u fonetiziranome obliku (*dandy*, *happy ending*), a ne i izvorno, što bi pridonosilo razini izrade rječnika.

Težnja za ujednačavanjem dvaju jezika, hrvatskoga i srpskoga, očituje se u netočnosti i nesustavnosti definicija, odnosno u opisu značenja. Kako se navodi u predgovoru Rječnika,

*„pri tumačenju se značenja nastojalo upotrijebiti riječi zajedničke za oba jezična područja. Ako se to nije moglo učiniti, u definiciju se unose riječi s istočnog i zapadnog jezičnog područja, jedne pored drugih, odvojene zarezom (npr. zrak, vazduh; plin, gas). Duplete s glasovnim razlikama (npr. opšti, opći; barbarski, varvarski) kao i one koje imaju različite sufikse i prefikse (sudija, sudac; adresovati, adresirati) davane su u definicijama u obliku koji je u odnosnom dijelu Uredništva uobičajen“.*²¹

Također, uz ijekavske se oblike navode ekavski, a u srpskome dijelu Rječnika uz ekavske ijekavski. Ipak ni ta nedovoljno dobra rješenja, koja uz to u opsegu i optere-

²⁰ Prema: Tomislav Ladan, 1969., Centaurski rječnik centaurskog jezika, posebno izdanje časopisa Kritika (Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata), sv. 1., 1969., str. 51.

²¹ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika (Predgovor), str. 10. – 11.

čuju Rječnik, nisu dosljedno ni sustavno provedena: u mnogih natuknica u značenju nedostaje „ona druga riječ, s istočnog ili zapadnog područja“ (*draperija* – ‘*tkanina vještački nab(o)rana na zavjesama, nad vratima, nad prozorima, na zidovima; zavjesa, zastor, tapeta*’; *gipsoteka* – ‘*zbirka vajarских radova*’; *animalist* – ‘*slikar ili vajar životinja*’) – navedena je samo jedna ili su „istovrijednice“ (koje to uglavnom nisu) povezane veznikom (*balonac* – ‘*kišni mantil ili ogrtač od balon svile*’). Kod nekih se pak hrvatskih definicija javljaju ekavski oblici. Drugi je problem nesustavnih i nedosljednih definicija što su mnoge od njih prekratke, šture, nezgrapno oblikovane. Mnoge se hrvatske riječi uopće ne navode, ni sinonimno, kao u primjerima: *adresant* – *naslovitelj*; *adresirati* – *nasloviti*; *aleja* – *drvored* i drugima. U opisu se značenja često srpske riječi navode na prvome mjestu, a tek onda hrvatske, što otežava iščitavanje leksikografske definicije te ju čini dugom i nezgrapnom:

astrofizičar – ‘*naučnik, učenjak koji se bavi astrofizikom*’; *astronautika* – ‘*nauka koja se bavi istraživanjem i usavršavanjem aparata za letenje u vasionu, svemir*’; *avijacija* – ‘*vazduhoplovstvo, zrakoplovstvo a. kretanje vazduhom, zrakom na aparatima težim od njega; rod vojske b. avioni, vazdušna, zračna flota; cjelokupna vazdušna, zračna snaga jedne države*’; *bager* – ‘*mašina, stroj za vađenje pijeska i za čišćenje riječnog ili morskog dna od nanosa; gliboder, jaružalo*’; *balet* – ‘*umjetnička pozorišna igra, kazališni ples praćen muzikom u kome se u ritmičkim pokretima izražavaju razna osjećanja 2. grupa koja izvodi takve igre, plesove*’; *baletan* – ‘*igrač, plesač u baletu*’.

Ne bi li u hrvatskome dijelu Rječnika trebalo stajati – ‘*kazališni ples*’ na prvome mjestu? Osim toga, riječi su *igra, igrač i ples, plesač* ovdje značenjski izjednačene, a ne smiju biti. U definicijama je također važno da u porodici riječi izvedene riječi u svojem opisu značenja sadrže riječ kojom su tvorbeno motivirane, no ni to nije dosljedno provedeno (*drznica* u značenju ima pridjev *drzak*, ali *drznik* toga pridjeva u opisu značenja nema).

Obradba naziva (rječnika struke) nasumična je i neprecizna. Izbor odrednica i primjera nesustavan je i gotovo slučajan. Jedina konstanta jest nakana da se izbriše svaka specifičnost ili srpskoga ili hrvatskoga jezika, njihova samosvojnost, nastojanjem da se načini nemoguć jezični entitet. Kako stoji u Predgovoru,

„*stručni termini iz nauke, umjetnosti, tehnike, vojske, radija, ekonomike, prava i dr. unošeni su ako su potvrđeni u građi*“ (Predgovor: 1967.: 10.),

no činjenica je da odabrana građa nije odgovarajuća ni dostatna za popis naziva pojedinih struka, a još manje za njihovo definiranje. Na popisu stručnih pojmova (konkretno discipline povijesti umjetnosti, ali i drugih struka koje pripadaju kulturi) mnoge riječi nedostaju ili su loše definirane:

„Obratimo samo pozornost na to da se izložba definira kao ‘*razni proizvodi postavljeni na mjesto u koje je svakome slobodan pristup da ih gleda ili kupi*’ i jesu li možda *razni proizvodi* – *izložci*“,

pita se Igor Zidić.²² Definicije naziva u općim rječnicima itekako mogu biti sporne jer moraju biti izvedene u suradnji s predmetnim stručnjacima te moraju postojati dobri izvori, naročito enciklopedijska i leksikonska djela pojedinih područja koja bi pomogla u boljem određivanju značenja. Rječnik dviju Matica ne samo da ne bilježi mnoge riječi općega leksika, već ne donosi ni mnoge posve obične nazive (s područja primitivnih kultura, religije, ikonografije, likovnih umjetnosti); mnogim uvrštenim riječima donosi sva značenja ili ona nisu precizna, a to je rječniku najveći nedostatak ako se on ima namjeru nazivati suvremenim. Na kraju, *astrofizičare* ovaj Rječnik pretvara u *naučnike* (*naučnik* – ‘*onaj koji uči obrt; šegrt*’, umjesto u znanstvenike!), a *naučnike* (šegrtu) u *učenjake*, odnosno znanstvenike. Toliko o značenjskoj iznijansiranoj Rječnika.

Modno-odjevno nazivlje pak, zbog semantičkoga polja koje pokriva i brzine kojom u skladu s jezičnim potrebama nastaje, moralo bi se pravodobno leksikografski i registrirati, odnosno ažurirati posuvremenjivanje ili proširenje značenja u kontekstu suvremenih semantičkih spoznaja. Za to je potrebno imati dovoljno velik i reprezentativan korpus što onaj koji je rječnik dviju Matica imao svakako nije. Modno-odjevno nazivlje uglavnom je posuđeno iz francuskoga pa većinu, to jest čitave njegove porodice riječi Rječnik sadrži, ali su mu definicije kratke i neprecizne, s nekoliko zanimljivih iznimaka. Korpus za modno-odjevno nazivlje kojim sam se služila²³ sezao je u doba njegove prve pojave (kraj 19. stoljeća), a izvori su za Rječnik također iz toga razdoblja pa Rječnik zapravo bilježi većinu naziva iz korpusa, primjerice

halja, u značenju *haljina*; *haljak* – ‘*kratak gunj*’; *haljica* – *dem. od halja*; *haljinac* – ‘*seljački ili vojnički sukneni kaput ili gunj*’; *haljinka* u značenju ‘*haljina*’.

Ti se nazivi u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika²⁴ obilježuju odrednicom *regionalno* ili *zastarjelo*, a u Rječniku hrvatskoga jezika (Jure Šonje) i kao *folklorno*. To se odnosi i na dijelove tradicijske odjeće koja se najčešće nosila na selu, njihove ukrase ili pak dijelove narodnih nošnji kojima su u rječniku dviju Matica definicije opširnije i preciznije; neki su od tih naziva ondje označeni odrednicom *pokrajinski*, a potvrde su i iz hrvatskih pisaca. Prije donošenja primjera i njihovih usporedaba sa stanjem u suvremenim rječnicima, treba napomenuti da su od suvre-

²² Igor Zidić, 1969., Leksički magazin i likovna kultura, posebno izdanje časopisa Kritika, sv. 1., 1969., str. 59. – 77.

²³ Vlatka Štimac, 2008., Hrvatsko modno-odjevno nazivlje. Jezična analiza modnih časopisa od 1918. do 1941., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

²⁴ Pri usporedbi obradbe natuknice Rječnika dviju Matica (u tekstu: Rječnik) sa suvremenim stanjem služim se temeljno dvama suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika: Rječnikom hrvatskoga jezika Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža i Školske knjige, urednik Jure Šonje, Zagreb, 2000. (u tekstu: Šonjin Rječnik) te Hrvatskim enciklopedijskim rječnikom Novoga Libera, načinjenim prema korpusu Rječnika Vladimira Anića, Zagreb, 2003. (u tekstu: Enciklopedijski).

menih rječnika rječnici Novog Libera (Anićev i Hrvatski enciklopedijski rječnik koji je načinjen prema Anićevu izvoru) mnogo sustavniji u bilježenju takvih leksema (leksema sa stilskom odrednicom), odnosno češće ih donose nego Šonjin Rječnik: takvo motrište naravno jasno odražava i leksikografsku politiku izdavača odnosno urednika (to jest uređivačke redakcije). Evo primjera dijelova tradicijske odjeće i narodnih nošnja iz promatranoga korpusa, a koje ima i rječnik dviju Matica: *dolama* u Enciklopedijskome rječniku navodi odrednice *reg(ionalno)* i *zast(arjelo)*, a Šonjin rječnik *folk(lorno)*; *gajtan (porub, paspul)* bilježe i Šonjin rječnik i Enciklopedijski s odrednicom *reg(ionalno)* – ‘višestruko usukana nit koja služi za porublivanje ili kao ukras; *vrpca, uzica*’; suvremeni rječnici primjerice nemaju leksem *dušanka* – ‘gornji dio narodnog odijela ukrašen širitima’; *gunj* – ‘ogrtič domaće izrade tričtvrt dužine’ i Enciklopedijski određuje kao *rij(etko), reg(ionalno)*, a Šonjin Rječnik *gunj* upućuje na *biljac* (‘pokrivač od vunenog sukna’), a *gunjac* uopće nema (prema Enciklopedijskom rječniku: *gunjac* – ‘kratki, seljački kaput’); *grotulja* – Enciklopedijski rječnik: ‘*vijenac oraha nanizan i spreman za prodaju*’ (u korpusu se upotrebljava u značenju ‘*niza nabora*’); *kaica (kaičica)* – i u rječniku dviju Matica dolazi s odrednicama *pokr(ajinsko)* i *zast(arjelo)* – ‘ženski nakit na glavi od kovana novca’; Šonjin rječnik leksem *kolčak*, u značenju *mufa*, uopće ne donosi, a Enciklopedijski ga ima s odrednicom *reg(ionalno)* i vrlo dobro definirana (‘ženski, obično krzneni odjevni predmet u obliku tuljca otvorenog s obje strane kako bi se u njega uvukle ruke radi zaštite od hladnoće’ u usporedbi s definicijom rječnika dviju Matica koji *kolčak* definira kao „napravu“); leksem *kita* u značenju ‘*ukras od niti ili resa*’ Šonjin rječnik donosi s odrednicom *folk(lorno)*, a ima i *kičanku* (koja se danas ponovno koristi u značenju galicizma *pompon*), dok su u Enciklopedijskome *kita* i *kičanka* sinonimi. Iz toga se daje zaključiti kako smo u razdoblju stvaranja hrvatskoga nazivlja, kada ne bismo imali riječ umjesto njemačke ili francuske, posezali za onima iz domaćih, slavenskih tradicija koje su nam dakako bližima nego njemačka i/ili francuska tradicija. Nadalje, zanimljivo je kako promatrani Rječnik navodi čitave porodice riječi za one lekseme što ih suvremeni rječnici ili nemaju ili ih pak donose kao regionalizme, odnosno s uputnicom. Takav je primjer turcizam *kaiš* (pojas, remen) koji u Rječniku ima prilično preciznu definiciju (‘*duga traka od kože, rjeđe od čvrste taknine, koja služi kao pojas ili za vezivanje*’), višeznačna je riječ, uglavnom s potvrdama iz srpskih pisaca te ima vrlo razvedenu porodicu: *kaišac, kaišanje, kaišar, kaišarenje, kaišarev, kaišariti, kaišarluk, kaišarov, kaišarski, kaišarstvo, kaišati, kaišić, kaišlija, kaišni*. Danas se u suvremenim rječnicima takve riječi mogu obilježiti kao zastarjele ili regionalne, ako uredništvo donese odluku da su potrebne.

Mnoge nazive nastale hrvatskom tvorbom rječnik nema jer se ekscerptiraju iz korpusa koji tomu rječniku nije mjerodavan (*devinjak, dovratak* u značenju *kragne; dosponka* – ‘*polupojas na stražnjem dijelu kaputa, dragoner*’; ima *boran* za *naboran*, ali nema primjerice *borast* jer sufiks *-ast* možemo nazvati tipičnijim za hrvatsku

tvorbu). Nema ni mnogih naziva posuđenih iz engleskoga jezika (premda ih je bilo i u doba postanka toga nazivlja): *kardigan*, *alster*, *biver* (njem. *biber* – *dabrovina*), *blejzer*, *kord*, ali ima primjerice *kep* ('*kratak ogrtač bez rukava za zaštitu od kiše i vjetra*') i *bričes* ('*hlače za jahanje*') pa ne možemo tvrditi kako je Rječnik restriktivan prema engleskim posuđenicama, a naklonjeniji francuskima. Za to bismo trebali detaljniju, možda i statističku analizu te, kao i za mnoge primjere hrvatski tvorenih naziva – ponajprije dovršen rječnik.

Zaključak

Društveno-političko ozračje šezdesetih godina 20. st., započeto još Novosadskim dogovorom 1954., iznjedrilo je Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika 1967., najvažniji dokument u novijoj povijesti hrvatskoga standardnog jezika. Potkraj te godine objavljen je i Rječnik hrvatskosrpskoga jezika Matice hrvatske te Rečnik srpskohrvatskoga jezika Matice srpske, poznat i kao Rječnik dviju Matica, na kojemu je, slomom Hrvatskoga proljeća i svojevrsnim neuspjehom Deklaracije, hrvatska strana obustavila rad (izašla su samo dva sveska, do natuknice *kvržnjaci*, pa se taj Rječnik popularno zove i ADOK). I dva sveska međutim bila su dovoljna da izazovu mnoge i burne rasprave između hrvatskih i srpskih lingvisti. Ovaj je članak potvrdio da je korpus za Rječnik nereprezentativan i nedostatan, osobito za obradbu naziva. Na primjerima iz modno-odjevnoga nazivlja (za nazivlje, ali i na svim drugim primjerima) pokazalo se, osim što su definicije kratke i neprecizne jer ne bilježe semantičke promjene, da Rječnik prednost daje srpskim riječima i ekavskim oblicima, a zanemaruje rječničko blago hrvatskoga jezika, ono književno, ali i ono iz bogate hrvatske leksikografske tradicije. Time potvrđuje ideju radi koje je i nastao, a protiv koje su se hrvatski jezikoslovci borili: da je rječnik s tezom, a ne suvremeno leksikografsko djelo.

Sažetak

Vlatka Štimac, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“

UDK 81'373'374, izvorni znanstveni rad

primljen 8. siječnja 2018., prihvaćen za tisak 26. siječnja 2018.

Reflection of the *Declaration* in the *Dictionary of Two Cultural and Publishing Societies (Rječnik dviju Matica)* – a New Perspective

In the spring of 1967, the language politics of the 1960's and 1970's resulted in the *Declaration on the Status and Name of the Croatian Literary Language (Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika)* – the most important document about the language of the time and one of the most important documents in the history of the standard Croatian language. Its publication is formally considered as the introduction into the Croatian Spring (Hrvatsko proljeće). *Dictionary of the Croatian and Serbian Literary*

Language (Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika) and *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika)*, published by the Croatian Cultural and Publishing Society (Matica hrvatska) and the Serbian Cultural and Publishing Society (Matica srpska), provoked numerous conflicts and polemics about the language and lexicographic issues. This article uses concrete examples to study and analyze how exactly the language issue of that period affected the choice of entries in the Croatian part of *Rječnik dviju Matice* and how it influenced their lexicographic processing with special regard to lexicographic levels. The research is being conducted on individual examples of fashion and clothing terminology.

PITANJA I ODGOVORI

ALOJZIJEVO ILI STEPINČEVO?

 itateljica N. N. iz Zadra pita: Zašto Stepinčevo? Zar krsno ime nije važnije od prezimena? Ni drugi se blaženici, svetcu ne zovu po prezimenu nego po imenu.

Pitanje je vrlo zanimljivo, a čitateljica je izvrsno odabrala kada će ga postaviti jer se upravo nalazimo u najkraćem od svih mjeseci, u veljači, jedinom mjesecu ženskoga roda u hrvatskom jeziku. U tom mjesecu katolici u Hrvatskoj slave čak tri blagdana vezana uz velike svetce ili blaženike. To su Sv. Blaž (3. veljače), Sv. Valentin (14. veljače) te Blaženi Alojzije Stepinac (10. veljače), spomendan hrvatskoga blaženika čiju kanonizaciju još čekamo. U katoličkome kalendaru postoje i brojna druga imena svetaca, ali se ova tri svojom zastupljenošću u raznim župama i popularnošću u svakodnevnome životu izdvajaju.

Sveti Valentin zaštitnik je zaljubljenih, a njegov je dan, Valentinovo, osobito popularan, možda čak i pretjerano komercijaliziran. Sveti Blaž, zaštitnik od bolesti grla, naizgled nije toliko poznat, ali kada znamo da je inačica njegova imena Vlaho, onda shvaćamo da je itekako važan. On je, između ostaloga,

svetac zaštitnik, parac dubrovački. Njegovo ime dolazi od latinskoga *Blasius* ('tepav, mucav') ili grčkoga *Blasios* ('onaj koji ima krive noge'), odnosno grčke inačice *Vlasios*.

Čitateljica je u pravu kada kaže da je ime važnije od prezimena te da se blaženici i svetcu zovu po imenu, a ne prezimenu. Uobičajeno je u hrvatskome jeziku da se nazivi blagdana tvore od osobnoga imena, a ne prezimena svetaca (npr. *Antunovo*, *Petrovo*). Tako blagdan kada slavimo sv. Blaža nazivamo *Blaževo*, a sv. Valentina, kako je poznato u cijelome svijetu, *Valentinovo*. Međutim, u narodu se ustalio poseban oblik za blagdan Blaženoga Alojzija Stepinca – *Stepinčevo*. Taj se naziv, dobiven od prezimena, rabi u mnogim katoličkim kalendarima i u katoličkome tisku općenito. Kada bi se naziv dana kada slavimo bl. Alojzija Stepinca tvorio od osobnoga imena, bilo bi to *Alojzijevo*, ali bi se to onda moglo odnositi na bilo kojega Alojzija jer ima i drugih svetaca koji nose to ime (npr. sv. Alojzije Gonzaga).

Prema tim imenima javljaju se i kraća imena ili njihove izvedenice. Tako uz Blaža vezujemo i imena *Vlaho*, *Blaško*, *Blažen*, *Blažina*, *Blažov*, *Blažoka*, *Balaž*. Od imena Valentin imamo žensko ime *Valentina*, ili skraćeno *Tina*, te muška imena *Valentino*,